

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Т. В. Волошанівська

кандидат юридичних наук
доцент кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-1060-5412

У статті розглядаються особливості предмета кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми. Вказується, що надаючи криміналістичну характеристику суспільно небезпечному діянню, фактично, правоохоронні органи, які займаються розслідуванням вивчають механізм реалізації правопорушником кримінально протиправного умислу, а також механізм самого кримінального правопорушника. Механізм кримінального правопорушення – це те, що надає можливість відокремити криміналістику від кримінального права, оскільки саме механізм є тією динамічною категорією, котра входить до предмету криміналістичної науки. Зазначається, що найбільш складними для розмежування є знаряддя кримінального правопорушення та його предмет. Як свідчить аналіз судової та правоохоронної практики, під час кваліфікації окремих кримінальних правопорушень (особливо часто це стосується протиправних діянь, пов'язаних із вогнепальною зброєю, а також документами) органи досудового розслідування припускаються помилок, що зумовлено необхідністю у чіткому визначенні коли протиправний умисел вчиняється із застосуванням цієї речі матеріального світу, а коли він на них безпосередньо спрямований. Предмет кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами є специфічним, що зумовлено обмеженим колом суспільно небезпечних діянь, які є типовими для такого віку. В окремих випадках, кримінальні правопорушення, які передбачають знижений вік кримінальної відповідальності є безпредметними, в інших – можуть бути нетиповими для неповнолітніх (через низку об'єктивних причин). Підсумовується, що неповнолітні особи у більшості вчиняють кримінальні правопорушення, які є безпредметними. Водночас, якщо ними вчиняються предметні суспільно небезпечні діяння, то такими предметами здебільшого, є наркотичні засоби, психотропні речовини їх аналоги та прекурсори, вогнепальна та холодна зброя, а також предмети, які передбачені розділом національного кримінального законодавства, яким визначено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності.

Ключові слова: предмет, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, неповнолітні, досудове розслідування, криміналістична характеристика, кваліфікація.

Постановка проблеми. Предмет кримінального правопорушення, традиційно, розглядається в межах науки кримінального права. Необхідно відмітити, що представники цієї галузі знань мають достатньо протилежні підходи до визначення сутності та змісту, а також ролі предмета для кваліфікації. Так, у кримінальному праві предмет кримінального правопорушення відносять до факультативної ознаки об'єкту та приділяють більш детальну увагу тільки у випадку, коли він безпосередньо передбачений у диспозиції норми. Окремі вчені дотримуються думки про те, що існують безпредметні кримінальні правопорушення. Проте, не дивлячись на такі різні підходи до тлумачення змісту

предмета кримінального правопорушення у кримінальному праві, варто зауважити, що для криміналістики предмет має значення як елемент криміналістичної характеристики, так і як складник методики розслідування суспільно небезпечного діяння. Особливого значення предмет набуває, якщо кримінальне правопорушення вчинено особливо привілейованим суб'єктом кримінальної відповідальності, зокрема – неповнолітнім.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Предмет кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітніми часто розглядається у працях учених. Зокрема, окрема увага таким питанням була присвячена такими вченими

як В.М. Шевчук, В.В. Тищенко, В.А. Журавель, Т.В. Романенко, С.С. Чернявський та ін. Проте, окремі проблеми залишилися невирішеними, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є розгляд сутності та змісту предмету кримінальних правопорушень, які вчиняються неповнолітніми особами.

Викладення основного матеріалу. Так, надаючи криміналістичну характеристику суспільно небезпечному діянню, фактично, правоохоронні органи, які займаються розслідуванням вивчають механізм реалізації правопорушником кримінально протиправного умислу, а також механізм самого кримінального правопорушника. Механізм кримінального правопорушення – це те, що надає можливість відокремити криміналістику від кримінального права, оскільки саме механізм є тією динамічною категорією, котра входить до предмету криміналістичної науки.

В цьому контексті, А.Ф. Волобуєв вказує, що поняття механізму злочину в криміналістиці є спорідненим з поняттям складу злочину в кримінальному праві, оскільки обидва вони сформувалися в результаті вивчення спільного об'єкту – злочинності, але під різними кутами зору. Використовуючи це поняття, криміналістика акцентує увагу на функціональному боці протиправної діяльності як системи детермінованих діянь і відносин на шляху досягнення злочинної мети (наставання злочинного результату). Тому поняття механізму злочину є більш широким за своїм змістом у порівнянні з поняттям складу злочину [1, с.16-17]. Виходячи з цього, поняття злочинної поведінки використовується у науці для характеристики причин злочинного акту, а кримінологів цікавить не стільки сам злочинний акт, скільки об'єктивні й суб'єктивні обставини, які йому передують, його джерела (виникнення мотивів, постановка мети, ухвалення рішення тощо). При цьому інформація про механізм розслідуваної події може відбиватися у зміні положення об'єкта, його переміщенні, виникненні матеріально фіксованих слідів як результату взаємодії об'єкта і середовища, появи нових предметів у даному місці тощо, що складає зміст механізму слідоутворення, а також характеризує даний аспект механізму злочину. Вживаючи термін «механізм» зазвичай хочуть підкреслити «складний і динамічний характер явища [2, с.12; 3]. Механізм злочинної або кримінально протиправної поведінки – кримінологічна категорія,

яка надає уявлення про особу кримінального правопорушення та пояснює обрані ним способи реалізації кримінально протиправного умислу. Якщо говорити про неповнолітніх осіб, то необхідно відмітити, що в окремих випадках дітям, фактично, не притаманна кримінально протиправна поведінка, а вчинення ними суспільно небезпечних діянь зумовлено низкою негативних об'єктивних факторів. Проте, також не можна залишити поза увагою і те, що предмет кримінального правопорушення інколи утворює платформу для побудови механізму суспільно небезпечної поведінки.

Вчені вірно вказують, що навряд чи можна розкрити злочин, не встановивши послідовність дій його учасників, не дослідивши подій, які змінюють одна одну. Таким чином, категорія «механізм злочину» – це більше широке поняття, що включає сукупність процесів і явищ, пов'язаних з механізмом злочинної діяльності суб'єкта, що проявляються в механізмі розслідуваної події, яка характеризується процесом відображення інформації на різних носіях. Суттєвий інтерес для дослідження порушеної проблематики представляє визначення структури механізму злочину. У цей час уявлення вчених-криміналістів про структуру механізму злочину різняться за кількістю елементів, які вони виділяють. При цьому слід зауважити, що структуризація механізму, як правило, проводиться без урахування та прив'язки до завдань подальшого дослідження типових моделей вчинення злочину певного виду. Тому прикладне значення подібних розробок, позбавлених криміналістично значимої інформації про окремі елементи механізму та зв'язки між ними, є доволі сумнівним [3]. Механізм кримінального правопорушення є його зовнішньою ознакою, яка відтворює об'єктивну сторону складу. Предмет традиційно є факультативною ознакою об'єкта суспільно небезпечного діяння. Проте, у літературі достатньо часто вчені звертають увагу на необхідність у диференціації та встановленні чітких ознак, які надають можливість розмежувати предмет кримінального правопорушення від факультативних ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, зокрема, - способу його вчинення.

Так, вчені зауважують, що предмет злочину та спосіб вчинення злочину можуть виступати критеріями відмежування злочину від іншого правопорушення (наприклад, майно, вартість якого на момент вчинення діяння не перевищує 0,2 нмдг, може бути предметом адміністратив-

ного правопорушення, передбаченого в ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), а майно, вартість якого перевищує 0,2 нмдг, може бути предметом злочинів, передбачених у ст. ст. 185, 190, 191 КК; таємний спосіб викрадення чужого майна може свідчити про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого в ст. 51 КУпАП, відкритий спосіб викрадення чужого майна вказує на вчинення злочину, передбаченого в ст. 186 КК). Предмет злочину та спосіб вчинення злочину можуть бути критеріями розмежування злочинів (наприклад, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини можуть бути предметом контрабанди (ст. 201 КК), а наркотичні засоби можуть бути предметом контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів, або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК); насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, є способом вчинення злочину, передбаченого в ч. 2 ст. 186 КК, водночас насильство, яке є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, є способом скоєння злочину, передбаченого в ст. 187 КК). Доцільно звернути увагу на те, що коли предмет злочину та (або) спосіб вчинення злочину є єдиною ознакою розмежування складів конкретних злочинів, то вони підлягають безпосередній регламентації в диспозиції статті (частина, пункт статті) Особливої частини КК [4]. Необхідно також відмітити і те, що предмет посягання актуалізує такий кримінально-правовий феномен як фактична помилка у предметі посягання, а також має значення, коли мова йде про малозначність діяння. Для кримінального права визначення малозначності відіграє важливу роль, оскільки якщо особа вчинила діяння, яке є малозначним, вона не притягується до кримінальної відповідальності та не зазначає відповідних негативних наслідків кримінальної відповідальності та покарання.

Предмет злочину та спосіб вчинення злочину дають можливість відмежувати основний склад злочину від кваліфікованого складу злочину. Наприклад, майно, вартість якого на момент вчинення злочину становить від ста до двохсот п'ятдесяти нмдг, може бути предметом кваліфікованих складів крадіжки (ч. 3 ст. 185 КК), грабежу (ч. 3 ст. 186 КК), вимагання (ч. 2 ст. 189 КК) та шахрайства (ч. 2 ст. 190 КК), а майно, вартість якого на момент вчинення злочину становить до 100 нмдг, може бути предметом основних складів наведених злочинів; насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи, є способом

скоєння злочину, передбаченого в ч. 3 ст. 189 КК, погроза насильством над потерпілим чи його близькими родичами, обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошенням відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, є способом вчинення злочину, передбаченого в ч. 1 ст. 189 КК. Предмет злочину та спосіб вчинення злочину в окремих випадках мають значення для встановлення моменту закінчення злочину та визначення виду злочину (закінчений (ч. 1 ст. 13 КК) або незакінчений злочин (ч. 2 ст. 13 КК)). Якщо злочин скоєний із конкретизованим (визначеним) умислом, характеристика (розмір, вартість) предмета була конкретизована у свідомості суб'єкта, то вчинення злочину щодо предмета меншої вартості (розміру) зумовлює необхідність кваліфікації вчиненого як незакінченого злочину [4]. Таким чином, предмет як і спосіб можуть враховуватись під час визначення кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак.

Якщо спосіб є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, то для кваліфікації вчиненого як замаху на злочин його встановлення є обов'язковим. Тобто і в разі вчинення замаху на злочин із формальним складом, і в разі скоєння замаху на злочин із матеріальним складом необхідне встановлення способу вчинення злочину в діянні суб'єкта. Винятком із цього правила є окремі види помилки суб'єкта під час вчинення злочину. Крім того, якщо предмет та (або) спосіб вчинення злочину передбачені в диспозиції статті (частина, пункт статті) Особливої частини КК як альтернативні, то для кваліфікації злочину як закінченого достатньо встановлення наявності у вчиненому суб'єктом конкретному злочині одного з альтернативно передбачених предметів та (або) способів. В окремих випадках конкретна річ матеріального світу може бути предметом одного злочину та способом вчинення іншого злочину. Наприклад, підроблений офіційний документ є предметом злочину, передбаченого в ст. 358 КК, а його використання під час заволодіння чужим майном шляхом обману є способом шахрайства (ст. 190 КК); вибухові речовини в разі їх викрадення є предметом злочину, передбаченого в ст. 262 КК, а їх використання для вчинення умисного вбивства є способом скоєння злочину, передбаченого в п. 5 ч. 2 ст. 115 КК. Гроші, цінності й інше майно підлягають спеці-

альній конфіскації, якщо вони призначалися для схиляння особи до вчинення злочину, фінансування та матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення (п. 2 ч. 1 ст. 96–1 КК), фактично були способом схиляння (підбурювання) до злочину. Варто зазначити, що спосіб вчинення злочину характеризується динамічним станом, оскільки використовується суб'єктом для скоєння злочину, посягання на об'єкт складу злочину [4]. В цьому контексті також необхідно зауважити на доцільності відокремлювати спосіб та предмет кримінального правопорушення від його знаряддя.

Водночас під час вчинення злочину активні дії (спосіб) можуть бути спрямовані і на предмет злочину, який належить до сфери суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом і яким спричиняється шкода (загроза її спричинення), і є матеріальним приводом (умовою) існування та функціонування таких суспільних відносин. Спосіб же вчинення злочину завжди перебуває поза сферою об'єкта складу злочину, не пов'язаний із тими суспільними відносинами, яким спричиняється шкода суспільно небезпечним посяганням. Наведене дає підставу стверджувати, що предмет злочину та спосіб вчинення злочину мають принципове значення для кваліфікації вчиненого і вирішення питань про наявність одиничного злочину чи множинності (сукупності) злочинів. Предмет злочину та спосіб злочину доцільно враховувати під час подолання конкуренції кримінально-правових норм (загальна та спеціальна норми, норма-частина та норма-ціле, спеціальні норми); кваліфікації множинності (сукупності) злочинів та відмежування сукупності злочинів від одиничного ускладненого складеного (складного) злочину. Наприклад, відповідно до абз. 1 п. 11 постанови ПВСУ від 4 червня 2010 р. № 7, «якщо у складі злочину передбачене діяння, яке в поєднанні з іншими обставинами завжди утворює склад іншого злочину (наприклад, зміст діяння полягає у застосуванні фізичного насильства при вчиненні певного злочину), то питання про його кримінально-правову оцінку необхідно вирішувати з урахуванням того, наскільки охоплюється складом цього злочину таке діяння, а також з урахуванням змісту санкцій відповідних статей (частин статей) Особливої частини КК». Предмет злочину та спосіб вчинення злочину впливають на призначення покарання. Водночас доцільно зазначити, що предмет злочину не передбачений ні в приблизному переліку обставин, що пом'якшують покарання (ч. 1 ст. 66 КК),

ні у вичерпному переліку обставин, що обтяжують покарання (ч. 1 ст. 67 КК), тобто в законодавстві відсутня безпосередня вказівка на врахування предмета злочину під час призначення покарання. Навпаки, відповідно до п. п. 10 та 12 ч. 1 ст. 67 КК, вчинення злочину з особливою жорстокістю та вчинення злочину загально-небезпечним способом є обставинами, що обтяжують покарання, які суд зобов'язаний враховувати під час призначення покарання (ч. 2 ст. 67 КК) [4]. Такого роду ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення в окремих випадках визначаються безпосередньо в диспозиції норми Особливої частини кримінального законодавства, що свідчить про те, що вони є обов'язковими для врахування під час кваліфікації.

Дослідження кримінально-правової літератури, аналіз приписів КК України, вибірковий аналіз постанов Пленуму Верховного Суду України і судової практики дає підставу для таких висновків: більшість вчених-криміналістів, котрі здійснювали (здійснюють) дослідження знарядь і засобів вчинення злочину, предмета злочину займають одностайну позицію, щодо необхідності чіткого відмежування цих понять. Водночас вирішення цієї проблеми ускладнює відсутність однозначного розуміння правової природи категорій «знаряддя вчинення злочину», «засоби вчинення злочину», «предмет злочину». У кримінально-правовій доктрині в різні часи були розроблені (й такі дослідження тривають досі) наукові правила, підстави розмежування аналізованих понять, водночас слід відзначити, що вчені так і не досягли єдності щодо кількості таких розпізнавальних ознак, а також їх сутності. Вагоме значення для з'ясування питання щодо відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину є власне розвиток наукової думки щодо вчення про склад злочину, зокрема дослідження, присвячені таким елементам складу злочину, як об'єкт злочину, об'єктивна сторона складу злочину. Так, однією з відмежувальних ознак аналізованих категорій є їхня належність до різних елементів складу злочину. У загальному вченні про склад злочину знаряддя та засоби вчинення злочину слід визнавати факультативними ознаками об'єктивної сторони складу злочину, предмет злочину є факультативною ознакою об'єкта злочину. На підставі аналізу диспозицій статей (частин статей) Особливої частини КК України слід констатувати, що одна й та сама річ в одних складах злочинів може бути передбачена як пред-

мет злочину, а в інших – як знаряддя або засіб вчинення злочину. Неприпустимим є визнання в межах одного складу злочину однієї й тієї самої речі як предмета злочину і водночас як знаряддя або засобу вчинення злочину. Принциповим для відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину є характер об'єктивного впливу суб'єкта злочину на річ. Якщо суб'єкт злочину використовує річ як інструмент впливу на об'єкт злочину, тоді така річ повинна бути визнана знаряддям або засобом вчинення злочину. У разі, коли суб'єкт злочину впливає на саму річ, тобто злочин вчинюється у зв'язку або з приводу такої речі, її слід визнавати предметом злочину [5]. Найбільш складними для розмежування є знаряддя кримінального правопорушення та його предмет. Як свідчить аналіз судової та правоохоронної практики, під час кваліфікації окремих кримінальних правопорушень (особливо часто це стосується протиправних діянь, пов'язаних із вогнепальною зброєю, а також документами) органи досудового розслідування припускаються помилок, що зумовлено необхідністю у чіткому визначенні коли протиправний умисел вчиняється із застосуванням цієї речі матеріального світу, а коли він на них безпосередньо спрямований.

У спеціальних виданнях використовується криміналістична особливість предмета злочинного посягання, яка полягає в тому, що це слідосприймаючі і слідоутворюючі об'єкти живої та неживої природи, їх якісно-кількісні показники, фізико-хімічні та споживчі властивості індивідуалізують предмет у матеріальному світі, обумовлюють способи вчинення і приховання посягання [6]. У криміналістичній літературі також відмічається, що характеристика предмету злочину має значення для встановлення злочинця [7, с. 345], а ознаки предмета злочину можуть мати різний зв'язок, як-то: предмет посягання – способи вчинення – шляхи збуту – місця приховування – данні про особу злочинця [8, с. 43, 44]. Отже, криміналістична значимість предмету злочину визначається його участю у слідоутворенні на ньому самому, що особливо цінно для розслідування надання неправомірної вигоди, на місці події, на злочинці, у місцях його подальшого знаходження (приховування, використання, збуту). Як відзначають дослідники неправомірна вигода, як предмет злочину, є ключовим елементом механізму утворення слідової картини злочину, тому має характерну особливість – водночас є як слідоутворюваль-

ним, так і слідосприймаючим об'єктом, носієм доказової інформації, та визначає слідові картини правопорушення [9, с. 53; 10]. Отже, предмет кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами є специфічним, що зумовлено обмеженим колом суспільно небезпечних діянь, які є типовими для такого віку. В окремих випадках, кримінальні правопорушення, які передбачають знижений вік кримінальної відповідальності є безпредметними, в інших – можуть бути нетиповими для неповнолітніх (через низку об'єктивних причин).

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що неповнолітні особи у більшості вчиняють кримінальні правопорушення, які є безпредметними. Водночас, якщо ними вчиняються предметні суспільно небезпечні діяння, то такими предметами здебільшого, є наркотичні засоби, психотропні речовини їх аналоги та прекурсори, вогнепальна та холодна зброя, а також предмети, які передбачені розділом національного кримінального законодавства, яким визначено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності.

Список використаних джерел:

1. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.
2. Литвинов О.М. Методологія дослідження механізму протидії злочинності. *Вісник Харк. нац. ун-ту внутр. справ.* 2007. № 36. С.8-13
3. Дундич Л.В. Поняття і структура механізму злочину. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/76c50b05-cfdd-41c7-a4fd-6cac9ff7ce51/content>
4. Макодьоб А.В. Співвідношення предмета злочину та способу вчинення злочину. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39761/1/%D0%A1%D0%9F%D0%86%D0%92%D0%92%D0%86%D0%94%D0%9D%D0%9E%D0%A8%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%9F%D0%A0%D0%95%D0%94%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%90%20%D0%97%D0%9B%D0%9E%D0%A7%D0%98%D0%9D%D0%A3.pdf>
5. Тельпіс М.В. Відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/3_2019/part_2/35.pdf
6. Шевчук В.М. Методика розслідування незаконного збагачення: проблеми побудови та застосування. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/17052/1/Shevchuk_118-120.pdf

7. Шеремет А.П. Криміналістика : навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
8. Колесниченко А.Н. Криминалистические характеристики преступлений: Учеб. пособ. Х.: Юрид. ин-т, 1985. 92 с.
9. Андрійко Ю.Ю. Предмет одержання неправомірної вигоди у структурі криміналістичної характеристики злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Юридичні науки»*. Вип. 6-2. Т. 4. С. 51-54.
10. Гончарук Г.О. Криміналістична характеристика пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди: предмет злочину. URL: 10.32844/222-5374-2020-103-1.03

Voloshanivska T. V. The subject of criminal offenses committed by minors

The article examines the peculiarities of the subject of criminal offenses committed by minors. It is indicated that, giving a criminalistic characteristic to a socially dangerous act, in fact, the law enforcement agencies engaged in the investigation study the mechanism of the offender's implementation of the criminally illegal intention, as well as the mechanism of the criminal offender himself. The mechanism of a criminal offense is what makes it possible to separate criminology from criminal law, since it is the mechanism that is the dynamic category that is part of the subject of forensic science. It is noted that the most difficult to distinguish are the instruments of the criminal offense and its object. As evidenced by the analysis of judicial and law enforcement practice, during the qualification of certain criminal offenses (especially often this applies to illegal acts related to firearms, as well as documents), pre-trial investigation bodies make mistakes, which is due to the need to clearly define when the illegal intent is committed with by the application of this thing of the material world, and when it is directly aimed at them. The subject of criminal offenses committed by minors is specific, due to the limited range of socially dangerous acts that are typical for this age. In some cases, criminal offenses that involve a reduced age of criminal responsibility are irrelevant, in others they may be atypical for minors (due to a number of objective reasons). It can be concluded that minors mostly commit criminal offenses that have no purpose. At the same time, if they commit objective socially dangerous acts, then such items are mostly narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors, firearms and melee weapons, as well as items provided for by the section of the national criminal legislation, which defines criminal liability for criminal offenses against property

Key words: *subject, criminal offense, criminal responsibility, minors, pre-trial investigation, forensic characteristics, qualification.*